

ΓΛΩΣΣΙΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΑΣ¹

Ἐπὶ τρεῖς χιλιάδας περίπου ἔτη ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ἰταλία εὐρίσκοντο εἰς συνεχεῖς σχέσεις μεταξὺ των. Ἀφ' οὗτοι οἱ Ἕλληνες, κατὰ τὸν 8^ο πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται ὡς ἄποικοι εἰς τὴν χώραν, ἣτις βραδύτερον ἔλαβε τὸ ὄνομα «Μεγάλη Ἑλλάς» (*Magna Graecia*), φέροντες εἰς αὐτὴν τὴν γλῶσσαν, τὴν τέχνην, τὴν παιδείαν καὶ τὸ θαυμάσιον δῶρον τοῦ ἀλφαβήτου των, αἱ δύο ἀδελφαὶ χερσόνησοι λουόμεναι ἀπὸ τὴν αὐτὴν κυανὴν θάλασσαν, ἔμειναν προσδεδεμέναι πρὸς ἀλλήλας, σχεδὸν ἄνευ διακοπῆς, διὰ πλείστων πνευματικῶν δεσμῶν. Τοὺς δεσμοὺς τούτους οὐδεμία δύναμις θὰ δυνηθῇ ποτὲ νὰ θραύσῃ. Πρῶτοι ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀκτινοβολούντος ἀπὸ τὴν Κύμην, τὸν Τάραντα καὶ τὰς Συρακούσας, λαμπροῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ Ρωμαῖοι καὶ γενικῶς οἱ Ἰταλικοὶ λαοί, εἴτα, ὅταν ἡ Ρώμη διὰ τῆς ἰσχύος της κατέστησε τὴν Ἑλλάδα Ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀχαΐα, *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio* (ἡ ἡττηθεῖσα Ἑλλάς ὑπέταξε τὸν ἄγριον νικητὴν καὶ εἰσήγαγε τὰς τέχνας εἰς τὸ ἀγροῖκον Λάτιον). Δύο ἦσαν οἱ μεγάλοι δρόμοι διὰ τῶν ὁποίων εἰσέδυσεν εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς ὅλην τὴν Δύσιν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα: ὁ εἰς εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς κατὰ τὰ ἥθη καὶ τὸ πνεῦμα ἑλληνοισθηθείσης ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας, ὡς π.χ. τοῦ Λουκρητίου, τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Καίσαρος (ὅστις ἑλληνιστὶ προσέφερεν τὰς τελευταίας του λέξεις πρὸς τὸν Βροῦτον «καὶ σύ, τέκνον», ὡς γράφει ὁ Σουητώνιος, *Caesar* 92). ὁ ἄλλος δρόμος εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ Ἀνατολῆς δούλων, τῶν ἐμπορέων, τῶν Ἑβραίων, εἴτα δὲ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Ἰουβενάλης (3, 62) ἐθροῖνε διότι ὁ Ὀρόντης ἐχύθη ἐντὸς τοῦ Τιβέρεως. Ὁ Ὀρόντης οὗτος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀλεξανδρινῆς κατακτηθείσεως ὠμίλει ἑλληνιστί. Ὁ αὐτοκράτωρ Αὐγουστος ἔγραψε καὶ εἰς τὰς δύο γλώσσας τὴν περὶφημον διαθήκην του. Ἡ αὐτοκρατορία διηρέθη εἰς δύο τμήματα, τὸ ἐν λατινό-

1. Ὁμιλία γενομένη ἐν τῷ Ἀμφιθεάτρῳ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τὴν 20ὴν Νοεμβρίου 1964.

γλωσσον καὶ τὸ ἄλλο ἑλληνόγλωσσον, ἀλλ' ἡ διαίρεσις αὕτη δὲν εἶχε πραγματοποιηθῇ ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἢ λατινικὴ γλῶσσα ἦτο οἰκεία εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ἢ δὲ βυζαντινὴ νομοθεσία εἶναι κατὰ βάσιν ρωμαϊκῆς προελεύσεως. Ἡ λατινικὴ παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ὥς ἐπίσημος γλῶσσα. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκει εἰς ἓνα αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς ὁ ἔπαινος διὰ τὴν συγκέντρωσιν διὰ πρώτην φορὰν τῶν νόμων τῆς Ρώμης καὶ τὴν παράδοσιν αὐτῶν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἐπειτα, τὸ τολμηρὸν ὄνειρον τῆς ἐπανασυνδέσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ὑπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν σκῆπτρον ὅπερ ὑπῆρξεν ὄνειρον καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔφερον ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν διείκησιν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ. Καὶ ὅταν τὰ ἀραβικὰ καὶ τὰ νορμανδικὰ ὅπλα ἐξεδίωξαν τοὺς βυζαντινοὺς «κατεπάνω», οἱ δεσμοὶ μετὰ τῆς Ἑλλάδος δὲν διεκόπησαν. Ἡ μεγάλη ναυτικὴ δημοκρατία τῆς Βενετίας, γεννηθεῖσα καὶ αὐξηθεῖσα ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ Βυζαντίου, ἤρχισε μὲ τὴν σειρὰν τῆς νὰ ἀποστέλλῃ πλοῖα καὶ ὅπλα εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐγκατεστάθη ἐκεῖ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. Ἡδυνήθη αὕτη νὰ καταβάλλῃ τὴν τουρκικὴν δύναμιν εἰς τὴν Ναύπακτον καὶ διετήρησε μέχρι τῆς ἐν ἔτει χίλια ἑπτακόσια ἐνενήντα ἐπτὰ πτώσεώς της κτήσεις τινὰς ἐν Ἑλλάδι. Ἡ Κέρκυρα ἐπὶ μακρὸν ὠμίλει τὴν βενετικὴν διάλεκτον. Τέλος κατὰ τὸν 19ον καὶ 20ον αἰῶνα ἡ αὐξουσα ἰσχὺς καὶ ἡ παιδεία τῆς νέας Ἰταλίας ἤρχισαν νὰ ἀναγεννοῦν ἐν Ἑλλάδι τὸ γόητρον τῆς δυτικῆς ἀδελφῆς. Ἡ Ρόδος καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος ἐπὶ τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη διετέλεσαν ὑπὸ τὴν Ἰταλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα κατέστη λίαν γνωστὴ ἐκεῖ. Εἶναι λοιπὸν δυνατόν, ἐνῶ πλείστοι ὅσοι δεσμοὶ πάσης φύσεως ἔφερον τοὺς δύο λαοὺς πλησίον ἀλλήλων, νὰ μείνουν αἱ γλῶσσαι αὐτῶν χωρισμέναι, ἀπομεμονωμέναι καὶ ξέναι ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην; Τοῦτο ποσῶς δὲν συνέβη. Εἶναι σήμερον γνωστὸν ὅτι αἱ ἀνθρώπινα ἐπαφαί εἶναι πάντοτε κατ' ἀνάγκην καὶ γλωσσικαὶ ἐπαφαί. Ἡ παράλογος ἀποψις, ἥτις ἀπορρίπτει τὴν πραγματικότητα ταύτην ἀπετέλει πάντοτε, μέχρι τῆς χθὲς καί, δυστυχῶς, ἀποτελεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς πολλὰ πανεπιστήμια, τὴν ἐπίσημον θεωρίαν πολλῶν γλωσσολόγων. Μόλις καὶ μετὰ βίας παραδέχονται οὗτοι τὴν δυνατότητα τῶν γλωσσικῶν δανείων διὰ μόνον τὸ λεξιλόγιον, τὸ ὁποῖον κρατοῦν ἐπιμελῶς χωρισμένον ἀπὸ τὴν φθογγολογίαν καὶ τὴν γραμματικὴν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρνηθοῦν ὅτι ἡ λατινικὴ λέξις *māchina* εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως (τὸ δωρικὸν *μάχανά*), τὸ δέχονται ὅμως μετὰ δυσθυμίας. Καὶ σταματοῦν ἐκεῖ. Κατὰ τὰ λοιπὰ, τὰ λατινικὰ (ἢ ἰταλικά) προβλήματα θεωροῦν ὥς προβλήματα καθαρῶς λατινικὰ (ἢ ἰταλικά) καὶ τὰ ἑλληνικὰ ὥς καθαρῶς ἑλληνικά, ἅτινα ἐπομένως δεόν ὅπως εὗρωσι τὴν λύσιν των ἐντὸς τῆς ἰδίας ἑκαστον γλώσσης, ἢ προτοῦ εὗρωσι τὴν λύσιν των θὰ ἐλέγομεν ὅτι δεόν ὅπως διαπιστωθοῦν, ἐφ' ὅσον ἡ γλωσσολογία τῶν νεογραμματικῶν, παλαιῶν καὶ νεωτέρων,

περιορίζεται εἰς τὴν διαπίστωσιν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν· δὲν θ' ἐλεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ.

Παραδέχονται λοιπὸν οἱ ἀνωτέρω γλωσσολόγοι, ὅτι ἀπὸ τοῦ 8^{ου} πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἑλληνικαὶ τινες λέξεις εἰσῆχθησαν εἰς τὰ διάφορα ἰταλικά ἰδιώματα. Αἱ ἀρχαιότεραι ἑλληνικαὶ λέξεις τῆς λατινικῆς ἔχουν δωρικὴν μορφήν (*cādūceum, mālum, māchīna*)· μερικαὶ μάλιστα (*talentum, māchīna, olīum, trūīna*) εἶναι προγενέστεραι τοῦ φαινομένου τῆς ἑξασθενήσεως τῶν μὴ ἀρκτικῶν συλλαβῶν τῆς λατινικῆς (*cāpīō āc-cīpīō*), ἣτις εἶναι φαινόμενον προϊστορικόν (5^{ου} ἢ 4^{ου} αἰῶνος) (παράβλε *Leumann, Lat. Gramm.*, σελ. 83). Παραδέχονται ἐπίσης, ἐπειδὴ δὲν δύνανται νὰ τὸ ἀρνηθοῦν, ὅτι ἡ λατινικὴ τῶν κατωτέρων τάξεων, ἡ λεγομένη ἐνίοτε δημώδης λατινική, ἐδέχθη πολλὰς ἑλληνικὰς λέξεις, ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἑλληνικὴ προσέλαβε σημαντικὸν ἀριθμὸν λατινικῶν λέξεων — κυρίως εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς διοικήσεως καὶ τῶν νόμων — καὶ ὅτι ἡ νέα ἑλληνικὴ βροῖθει λέξεων ἰταλικῆς καταγωγῆς, προπαντὸς δὲ βενετικῆς. Δὲν γίνεται πολὺς λόγος περὶ τῆς βυζαντινῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ἰταλικοῦ λεξιλογίου, ἃν καὶ αὕτη, κυρίως ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ, δὲν ὑπῆρξεν ἀμελητέα.

* Ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνά μας ἡ ἰταλικὴ σχολὴ τῶν νεογλωσσολόγων, ἀκολουθοῦσα ἔν τινι μέτρῳ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ Croce, ἐβεβαίωσεν ἀποφασιστικῶς ὅτι ὁ χωρισμὸς τῶν νεογραμματικῶν μεταξύ λεξιλογίου, φθολογολογίας, μορφολογίας, συντάξεως καὶ ὑφολογίας, εἶναι καθαρῶς τεχνητὸς καὶ σχολαστικὸς καὶ δὲν δύναται νὰ γίνῃ παραδεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἐπιστήμονος γλωσσολόγου. Οὐδεὶς ἐκφράζεται διὰ μόνου τοῦ λεξιλογίου ἢ τῆς μορφολογίας ἢ τῆς φθολογολογίας· πάντες ὁμιλοῦμεν διὰ τῆς γλώσσης, ἣτις εἶναι μία. Ἀργότερον ἢ σχολὴ τῆς Πράγας, τῆς ὁποίας διασημότερος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ R. Jakobson, ἀπέδειξεν ὀριστικῶς ὅτι εἰς τὸ πεδίον τῆς φωνητικῆς λαμβάνουν χώραν γλωσσικοὶ δεσμοί, «ἐνώσεις», ἀκόμη καὶ μεταξύ μὴ συγγενῶν καὶ ἀμειβομένων ἀκαταλήπτων γλωσσῶν, ὥς ἡ ρωσικὴ καὶ τινες φιλλανδικαὶ διάλεκτοι ἢ ἡ οὐγγρική καὶ ἡ τσεχική. Αἱ γλωσσικαὶ μεταβολαὶ (λεξιλογικαί, φθολογολογικαί, μορφολογικαὶ κ.ἄ. ἀκόμη) δὲν γνωρίζουν τοὺς φραγμοὺς τοὺς ὁποίους τεχνητῶς ὕψωσαν οἱ νεογραμματικοὶ μεταξύ τῆς μιᾶς γλώσσης καὶ τῆς ἄλλης· ὥς ἵος εἰσαγόμενος εἰς τὸν ὄργανισμὸν μας, διέρχονται αὗται ἀνεπαισθήτως ἀπὸ τῆς μιᾶς ζώνης εἰς τὴν ἄλλην, χωρὶς τὸν παραμικρὸν σεβασμὸν τῶν πολιτικῶν, τῶν γλωσσικῶν καί, βεβαίως, τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων.

Βεβαίως καὶ τὸ λεξιλόγιον ἔχει τὴν σημασίαν του. Εἶναι γνωστὸν τὸ γεγονός ὅτι ἡ λατινικὴ διὰ νὰ καταστῇ γλῶσσα πολιτισμοῦ προσέλαβε πλῆθος ἑλληνικῶν λέξεων, καθὼς ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ λατινογενεῖς γλῶσσαι ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά της καὶ οὐ μόνον διειτήρησαν σχεδὸν πάσας τὰς ἑλληνικὰς λέξεις, ἀνερχομένας εἰς χιλιάδας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀφομοιώσει ἡ λατινικὴ (*philosophia, philologia, dialectica, rhetorica*, κλπ.

κλπ.), ἀλλὰ προσέθεσαν καὶ πολλὰς ἄλλας. Ὁλη ἡ νεωτέρα ἐπιστημονικὴ ὁρολογία εἶναι ἑλληνικὴ. Δὲν εἶναι δυνατόν οὔτε καὶ ἀκροθιγῶς νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα τοσοῦτον εὐρὺ θέμα. Ὑπάρχει ὁμως ἐν σημείον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἤθελα νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχήν σας, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ λεπτὴ, ἡ κρυφὴ, ἡ πλήρης παγίδων — θὰ ἔλεγα — διεισδυσίς, δι' ἧς λατινικαὶ τινες λέξεις διαποτίζονται μὲ τὴν ἑννοίαν μερικῶν ἑλληνικῶν λέξεων καὶ ἐνίοτε ἀλλάζουν σχεδὸν πλήρως τὴν σημασίαν τῶν καθίστανται λέξεις νέαι, ἐνῶ διατηροῦν τὴν λατινικὴν μορφήν. Οἱ μεγάλοι Λατῖνοι συγγραφεῖς τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς — ὁ Κικέρων, ὁ Καῖσαρ, ὁ Βιργίλιος κλπ. — ἦσαν πατριῶται καὶ καθαρεύοντες ὥς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ ἀπέφευγον ὅσον ἡδύνατο τὰς ἑλληνικὰς καὶ γενικῶς τὰς ξένας λέξεις, ἰδίᾳ εἰς τὸ ἐπίσημον ὕψος (πολὺ ὀλιγώτερον εἰς τὸ τῆς συνήθους ὁμιλίας, π.χ. εἰς τὰς ἐπιστολάς). Εἰς τὸ ἔργον τοῦ *De oratore*, ὅπερ εἶναι ἓκ τῶν πρώτων μεγάλων τοῦ συγγραφῶν (γραφῆν τὸ 55 π.Χ.), ὁ Κικέρων σχεδὸν ζητεῖ συγγνώμην ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας, διότι χρησιμοποιεῖ μίαν ἑλληνικὴν λέξιν. Ἡ λέξις αὕτη ἀργότερον θὰ ἀποβῇ κοινοτάτη. Γράφει ὁ Κικέρων (1, 1, 9): *neque enim te fugit omnium laudatarum artium procreatricem quandam et quasi parentem eam quam φιλοσοφίαν Graeci vocant ab hominibus doctissimis iudicari*. Ἀντιθέτως εἰς τὸ ἔργον τοῦ *Orator*, συγγραφῆν ἐννέα ἔτη βραδύτερον, τὸ 46 π.Χ., χρησιμοποιεῖ τοὺς ἐκλατινισθέντας τύπους *philosophus*, *philosophia*, *rhetor* κανονικῶς.

Ἡ λατινικὴ λέξις *ars* ἀπερρόφησε τὴν σημασίαν τῆς ἑλληνικῆς *τέχνη*, ἡ λέξις *ratio* τὴν τῆς λέξεως *λόγος*, τὸ *putare* τὴν τοῦ *λογίζεσθαι*, τὸ *disputare* τὴν τοῦ *διαλογίζεσθαι*, τὸ *natura* ἢ *ingenium* τὴν σημασίαν τοῦ *φύσις*, τὸ *causa* τὴν τοῦ *αἰτία*, τὸ *indolēs* ἢ *mōs* τὴν τοῦ *ἥθος* (ὁ Κοῖντιλιανὸς γράφει: *imitatio morum alienorum quae ἡθοποιία dicitur*, ἐνῶ ἡδὴ ὁ Οὐάδρων ἔγραφε: *in «ethesin» Terentius poscit palmam*).

Ὑπάρχουν ἔξ ἄλλου λατινικαὶ λέξεις σχηματισθεῖσαι ἐξ ὁλοκλήρου ἐπὶ ἑλληνικοῦ προτύπου (καθ' ὃν τρόπον ἀργότερον ἡ γερμανικὴ γλῶσσα θὰ δημιουργήσῃ λέξεις ἐπὶ λατινικοῦ προτύπου). Ἡ λατινικὴ λέξις *conscientia*, ἥτις τοσοῦτον ἐπέδωκε διὰ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ (καὶ ἥτις ἔδωκε τὴν γερμανικὴν λέξιν *ge-wissen*), ἐσχηματίσθη βάσει τοῦ ἑλληνικοῦ *συνείδησις* (*cum* + *scīre* σὺν + οἶδα). Πλέον τυπικὸν παράδειγμα ἀκόμη τὸ λατινικὸν *qualitās*, πλασθὲν ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος· εἰς τὰ *Academicorum posteriorum*, 1, 6, 24 καὶ 7, 25 οὗτος γράφει: *quasi qualitatem, quandam nominabant; dabitis enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Graeci ipsi faciunt, a quibus haec iam diu tractantur, utamur verbis interdum inauditis [...]. Qualitates igitur appellavi, quas ποιότητας Graeci appellant, quod ipsum apud Graecos non est vulgi verbum, sed philosophorum*. Ὅθεν τὸ *qualitās* εἶναι λέξις ἐπινοηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος βάσει

τοῦ ἑλληνικοῦ προτύπου ποιότητος καὶ τὸ *medietas* βάσει τοῦ μεσότητος (*bina media — vix enim audeo dicere «medietales» quas Graeci appellant — sed quasi ita dixerim intelligatur*, Timaeus, 7, 231) καὶ εἶτα κατὰ μίμησιν ἐκείνου ἐσχηματίσθη τὸ *quantitās* ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ποσότητος (Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, Βιτρούβιος, Κοϊντιλιανὸς κλπ.). Τοιοῦτοτρόπως, ὅταν σήμερον μία Ἱταλὶς ἢ Γαλλὶς μαγείρισσα πηγαίνει εἰς τὴν ἀγορὰν διὰ ν' ἀγοράσῃ *una metà di un pollo di buona qualità* (= μισὸ κοτόπουλο καλῆς ποιότητος), ἢ ὅταν ὁ ὑπάλληλος παρισينوῦ συγκοινωνιακοῦ μέσου λέγῃ *je vous cause français* (γαλλικὰ σὰς μιλῶ) ἢ ἀκόμη τὴν λέξιν *chose*, χρησιμοποιεῖ μίαν λατινικὴν λέξιν διῦλισθεῖσαν διὰ μέσου τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως (αἰτία). Εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὅμως δὲν ἦσαν κοινὰ (*vulgi verba*) αἱ λέξεις αὗται· κατέστησαν τοιαῦται σήμερον εἰς τὰς νεωτέρας, τὰς νεολατινικὰς γλώσσας. Τὰ *quālītās*, *quantītās* κλπ. εἶναι λέξεις, αἵτινες δὲν θὰ ὑφίσταντο, ἐὰν οἱ Λατῖνοι δὲν εἶχον γνωρίσει τοὺς Ἕλληνας. Εἶναι, διὰ τὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν φράσιν ἐνὸς μεγάλου Γάλλου γλωσσολόγου, *προσωπιδες λατινικαὶ εἰς πρόσωπον ἑλληνικόν*.

Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναμείνωμεν ὅτι θὰ εὕρωμεν μέγαν ἀριθμὸν λατινισμῶν (ἢ ἰταλισμῶν — ἢ διαφορὰ εἶναι καθαρῶς χρονολογικὴ —) εἰς ὅλην τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν (μορφολογίαν, σύνταξιν κλπ.) καὶ ὄχι μόνον εἰς τὸ λεξιλόγιον καὶ ἀντιστρόφως μέγαν ἀριθμὸν ἑλληνισμῶν εἰς τὴν λατινικὴν ἢ τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἄλλας λατινογενεῖς γλώσσας, αἵτινες παρήχθησαν πᾶσαι ἐκ τῆς δημόδους λατινικῆς, τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ τότε λαλουμένης.

Ἦδη εἰς τὴν θαυμασίαν του «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν νεογλωσσολογίαν» (ἐν Γενεύῃ 1925, σελ. 43 καὶ 83 κ.ἐξ.) ὁ Bàrtoli ἤρchiσε τὸ γιγάντιον τοῦτο ἔργον. Ἐπέστησε πρὸ πάντων τὴν προσοχὴν τῶν μελετητῶν ἐπὶ τοῦ στοιχείου τῆς «γλωσσικῆς ἀντιγραφῆς» (ἰταλιστὶ *calco*), ὅπερ ὀφείλεται εἰς τὴν ξένην ἐπίδρασιν καὶ παρῆχει τοσαύτας παγίδας. Οἱ ὀφειλόμενοι εἰς τὴν «γλωσσικὴν ἀντιγραφὴν» τύποι δὲν ἔχουν ἀκόμη μελετηθῇ ἀπὸ μορφολογικῆς πλευρᾶς. Διὰ αἱ λατινογενεῖς γλῶσσαι — τοῦλάχιστον ἡ ἰταλική, ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ρουμανικὴ — ὑποκατέστησαν εἰς τὸ λατινικὸν *vesper* τὸ *sērum* ἢ *sēra*; Ἐνεκα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ *ἡμέρα* (ἡμέρα), θηλυκὸν τοῦ ὅψιος, λατινιστὶ *sērus*, -a, -um. Διὰ τί λέγεται γαλλιστὶ *malade*, ἰταλιστὶ *malato*, ἐκ τοῦ δημόδους λατινικοῦ *male habitus* (παράβαλε τὸ ἰταλικὸν *malattia* διὰ δύο t); Δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ἢ νοερά μεταφράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κακῶς ἔχειν: Τί εἶναι τὸ *fīcātum* (ἰταλ. *fégato*, γαλλ. *foie* κλπ.), ὅπερ ἀντικατέστησε τὸ *iecur* (= τὸ ἥπαρ); Δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ τὸ ἑλληνικὸν *σκαωτὸν* κ.ο.κ. Δηλαδή, οἱ λατινικοὶ οὗτοι σχηματισμοί, τοὺς ὁποίους ἡ παλαιὰ σχολὴ ἐξηγεῖ ὡς φυσικοὺς, αὐθόρμητους (ὑποθέτουσα ὅτι αὕτη εἶναι μία ἐρμηνεία), εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα ἑλληνικῆς προελεύ-

σεως, ἀντανακλῶν μίαν ἑλληνικὴν σκέψιν· δὲν θὰ ὑφίσταντο ἄνευ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως. Εἶναι, ὥς λέγει κατὰ τρόπον θαυμάσιον ὁ Bàrtoli, δημιουργήματα ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ λατινικῆς ὕλης.

Ἄλλ' ὁ Bàrtoli, συνεπὴς πρὸς τὰς θεωρίας του, δὲν περιορίσθη εἰς τὸ λεξιλόγιον. Ἡ ὑστερολατινικὴ καὶ ἡ νεολατινικὴ μορφολογία παρουσιάζει περιέργους ὁμοιότητας μετὰ τῆς ἑλληνικῆς. Τί εἶναι ἡ καινοτομία *habere scriptum*, ἣτις ἔδωκεν ἕνα νέον γρόνον εἰς τὰ ῥήματα τῶν νεολατινικῶν γλωσσῶν (ἰταλ. *ò scritto*, γαλλ. *j'ai écrit*, ἰσπαν. *he escrito* κλπ.), εἰμὴ ἡ ἀντιγραφή τοῦ ἑλληνικοῦ ἔχω καταλαβών, ἔχω γεγραμμένον; Τί εἶναι τὸ λατινικὸν *habere dicere* ἢ *dicere habere*, ὁ πατὴρ τοῦ νεολατινικοῦ μέλλοντος (ἰταλ. *dir-ò*, γαλλ. *dirai*, ἰσπαν. *dir-é*), εἰμὴ μίμησις τῶν ἑλληνικῶν ἔχω εἰπεῖν, ἔχω λέγειν, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς ἔχον τὴν αὐτὴν ἔννοιαν; Ὁ βοηθητικὸς χρόνος διὰ τοῦ εἶναι, *esse* (*sono arrivato, je suis arrivé*) ἔχει ὁμοίους τοὺς προγόνους του ὅχι μόνον εἰς τὰ λατινικὰ ἀποθεματικά, ἀλλὰ προσέτι εἰς τὴν κλασσικὴν ἑλληνικὴν (*τεταγμένοι ἦσαν, προοδεύσας εἰμι*) (πρβλ. ἐπὶ ὅλων τῶν τοιοῦτου εἶδους συντακτικῶν δομῶν τοὺς Liddell - Scott εἰς τὴν λέξιν *εἰμι* B. 2 σελ. 418 κ.έ., εἰς τὴν λέξιν *ἔχω* B IV, σελ. 630, Brugmann - Thumb, Griech. Gramm., σελ. 381 κ.έ., Schwyzler, Griech. Gr. 1, σελ. 779, 811 κ.έ., Ernout - Thomas, Syntaxe latine, Παρίσιος, 1951, σελ. 189 κ.έ., 213, 217 κ.έ. 235, 253, 259, 324). Ἡ δημώδης λατινικὴ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀντικατέστησε τὸν τύπον *magis fortis* διὰ τοῦ *plūs fortis*, λέγει ὁ Bàrtoli, ἕνεκα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ *πλέον*, πολὺ, ὅπερ ὁμοίᾳζε πρὸς τὸ *plūs* καὶ ὅχι πρὸς τὸ *magis* (πρβλ. καὶ τὸ νεοελληνικὸν *πιὸ καλὸς* ἐκ τοῦ *πλέον καλός*). Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, ὥς καὶ εἰς ἄλλας ἀνωτέρω ἐξετασθείσας (*sēra, male habitus*), ἡ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς ὑπῆρξεν ἰσχυροτέρα ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἢ ἐν Ἰσπανίᾳ· πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ τὸ τοιοῦτον;

Ἄς λάβωμεν μίαν τῶν βαθυτέρων διαφορῶν μετὰ τῶν νεολατινικῶν γλωσσῶν καὶ τῆς λατινικῆς: τὸ ἄρθρον (ἰταλ. *l'uomo*, γαλλ. *l'homme*, ἰσπαν. *el hombre*). Εἶναι τολμηρὸν νὰ σκεφθῶμεν, ὥς πράττει ὁ Bàrtoli, ὅτι ἡ βυθεῖα, ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ καινοτομία ὀφείλεται εἰς μίμησιν τῆς ἑλληνικῆς, ἣτις ἐχρησιμοποίησε κανονικῶς τὸ ἄρθρον τοῦλάχιστον ὀκτὼ αἰῶνας πρὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς;

Ἐφθασε λοιπὸν ἡ στιγμή νὰ ἐπαναλάβωμεν μὲ νέον θάρρος τὴν λαμπρὰν ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρχίσει ὁ Bàrtoli. Εἰς τὸ πεδίον τῆς φθολογολογίας κυρίως ἀναφαίνονται ἀξιοσημεῖοι ὁμοιότητες, τὰς ὁποίας οὐδεὶς, ὥς φαίνεται, εἶχε θεωρήσει ἀξίας προσοχῆς. Θὰ ὑποδείξω ἀμέσως φαινόμενά τινα, χωρὶς ποσῶς νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι θὰ εἶμαι καθ' ὅλα πλήρης, ἀλλ' ἐλπίζων, ἀπ' ἐναντίας, νὰ ἐπανεξετάσω συντόμως τὸ πρόβλημα ἐν τῇ δόλότητι αὐτοῦ.

Είναι πρὸ παντὸς ἀνάγκη νὰ κάνωμεν μίαν ἐπιφύλαξιν: ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς νὰ διαπιστώσωμεν μίαν ὁμοιότητα, μίαν συγγένειαν μεταξύ τῆς λατινικῆς (ἢ τῆς ἰταλικῆς) καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀφ' ἐτέρου — τὸ καὶ δυσκολώτερον — νὰ ἀνεύρωμεν πόθεν προέρχεται ἡ γλωσσικὴ αὕτη κατάστασις. Εἶναι δυνατόν νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ ἑλληνικῆς καινοτομίας, ἥτις εἰσέδυσεν εἰς τὴν 'Ιταλίαν (καὶ κατόπιν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν) καὶ ἀντιθέτως περὶ λατινικοῦ (ἢ ἰταλικοῦ) φαινομένου εἰσδύσαντος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἡ ἐκλογὴ εἶναι ἐνίοτε προφανής, ἄλλοτε πάλιν δυσκολωτάτη. Δὲν θὰ ἐπιμείνω λοιπὸν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ὅπερ θὰ ἀπῆται λεπτομερεῖς καὶ κοπιώδεις ἐρευνάς, τὰς ὁποίας δὲν ἠδυνήθην νὰ πραγματοποιήσω καὶ θὰ περιορισθῶ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῶν ὁμοιοτήτων ὡς πρὸς τὴν δομὴν μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς ἢ τῶν λατινογενῶν γλωσσῶν, ὁμοιοτήτων μὴ ὀφειλομένων, ὡς φαντάζονται συνάδελφοί τινες, εἰς τὴν « τύχην », ἥτις τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ τίποτε δὲν ἐρμηνεύει.

1) Εἰς τὰς νοτιοῖταλικὰς διαλέκτους τὰ ἄηχα μετὰ ἔρρινον ἤχηροποιοῦνται: τὸ *-mp-* καθίσταται *-mb-*, τὸ *-nt-* > *-nd-*, τὸ *-nk-* > *-ng-*, τὸ *-nf-* > *-nv-*. Τὸ ἴδιον ἀκριβῶς φαινόμενον παρατηρεῖται εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ αἱ ἀρχαῖαι τοῦ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ παλαιαί, διότι ἤδη ἡ ἀρχαία παμφυλιακὴ ἔχει *πέ(ν)δε ἔναντι πέντε* (Schwyzer, Griech. Gr., I, σελ. 210). Διὰ τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν βλέπε τὸν Γλωσσικὸν "Ατλαντα τῆς 'Ιταλίας καὶ νοτίου Ἑλβετίας, τοὺς χάρτας 38, 50, 100, 135, 156, 785, 788, 1416.

2) Εἰς ὅλας τὰς λατινογενεῖς γλώσσας τὸ λατινικὸν *b* κατέστη *v* εἰς τινὰς θέσεις (ἰδίᾳ μεταξύ φωνηέντων), ἀλλ' εἰς τὰς νοτιοῖταλικὰς διαλέκτους (καὶ τὰς τῆς Σαροδηνίας) ἐξηφανίσθη πᾶσα διαφορά: τὸ *b* καὶ τὸ *β* (συνεχῆς διχειλικὸς φθόγγος), *w* ἢ *v* εἶναι τὸ αὐτὸ φῶνημα (βλέπε καὶ AIS, τοὺς χάρτας ὑπ' ἀριθ. 52, 54, 89, 77, 143, 180, 181, 182, 552 κλπ.). Τὸ πρᾶγμα μᾶς ὁδηγεῖ φυσικὰ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ καινοτομία ἔχει ἐκκινήσει ἀπὸ ἐκεῖ. Εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι προφανῶς ἑλληνικῆς προελεύσεως: ἡ νέα ἑλληνικὴ προφέρει τὸ ἀρχαῖον *b* ὡς *v* εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς θέσεις καὶ ἡ καινοτομία αὕτη ἐν Ἑλλάδι προηγῆθη ἤδη τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως (πρβλ. Schwyzer, Griech. Gr. 1, σελ. 207 κ.ε.). Δὲν χρειάζεται νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ *b*, εἴτε μεταξύ φωνηέντων εἴτε ἐν ἄλλῃ θέσει, διατηρεῖται ἄριστα εἰς τὰς γερμανικὰς, τὰς σλαβικὰς καὶ τὰς βυλτικὰς γλώσσας. Παράβαλε Pfister, Rh. Mus., 67 [1912] σελ. 201 καὶ Leumann, Lat. Gramm., σελ. 130.

3) Τὸ δασὺ πνεῦμα *h* καλῶς προφερόμενον κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν εἰς τὴν αἰτικὴν καὶ πλείστας ἄλλας διαλέκτους, ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὴν προφορὰν τῆς μέσης καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς (Schwyzer, Griech. Gr. I σελ. 220 κ.ε.). Ἡ « ψίλωσις » αὕτη εἶναι ἀσιατικῆς προελεύσεως (ἀντι-

στιανικῆς ἐποχῆς τὸ *h* τείνει νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ ἐν Ρώμῃ, ὡς μαρτυρεῖ μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ περίφημον ἐπίγραμμα τοῦ Κατούλλου (84) διὰ τὸν Ἄρριον. Αἱ νεολατινικαὶ γλώσσαι ἀγνοοῦν πλήρως τὸ *h* τὸ ὁποῖον, ἀντιθέτως, ἀντίστη, κατὰ γενικὸν κανόνα, πολὺ καλῶς εἰς τὰς γερμανικὰς γλώσσας (πρβλ. κυρίως τὸν Pfister, Rh. Mus., 67 [1912], σελ. 201).

4) Τὸ τυπικώτερον ἴσως χαρακτηριστικὸν τῶν νοτιοϊταλικῶν διαλέκτων εἶναι ἡ ἡχηρὰ ἢ ἡμι-ἡχηρὰ ἄρθρωσις τῶν ἀήχων κλειστῶν φθόγγων εἰς ὅλας τὰς θέσεις: *d* ἀντὶ *t*, *g* ἀντὶ *k*, *b* ἀντὶ *p*. Ἡ τοιαύτη ἄρθρωσις ἴσως εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως ἐπεὶ οἱ Λατῖνοι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων εἶχον ἀκούσει ἀναμφιβόλως τὰ ἑλληνικὰ ἄηχα ὡς ἡχηρά: τὸ *Burrus* μετέγραψε τὸ *Πύρρος*, τὸ *buxus* < *πύξος*, *carbasus* < *κάρπασος*, *gubernare* < *κυβερνᾶν*, *gummi* < *κόμμι*, *gobius* < *κοβιός*: ἡ ἑλληνικὴ λέξις *πυξίδα* ἔδωσε τὴν γαλλικὴν *boîte*: τὸ *κόλπος* δίδει τὸ ἰταλικὸν *golfo*, τὸ *καμπή* < *gamba*, ἡ *Καλλίπολις* > *Gallipoli* (πρβλ. κυρίως τὸν Pfister, Rh. Mus., 67 [1912], σελ. 201, τὸν Leumann, Lat. Gramm., σελ. 125 καὶ 130, τὸν Schwyzer, Griech. Gr., 1, σελ. 157 κ.έ.).

5) Ἡ ἑλληνικὴ ἀπώλεσε πασιδῆλως τοὺς δασεῖς κλειστοὺς φθόγγους εἰς ἐποχὴν δυσκόλως δυναμένην νὰ προσδιορισθῇ, ἀλλὰ γενικῶς ὅχι πολὺ παλαιὰν (ὁπωσδήποτε πρὸ τοῦ Οὐλφίλα). Τὸ φαινόμενον τοῦτο, δυνατόν νὰ εἶναι μία προσέγγισις πρὸς τὸ λατινικὸν φωνηματικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἴσως ἔσχε δασεῖς φθόγγους, ὁπωσδήποτε δὲ ἀπώλεσε ταχέως τούτους. Ἡ μετάβασις τοῦ ἑλληνικοῦ φ ἀπὸ τοῦ *ph* εἰς τὸ *f* ἐπλούτισε βεβαίως τὴν ἑλληνικὴν μὲ ἓνα φθόγγον, τὸν ὁποῖον διέθετεν ἡ λατινικὴ (βλ. Schwyzer, Griech. Gr., 1, σελ. 205 κ.έ.).

6) Αἱ νοτιοϊταλικαὶ διάλεκτοι καὶ ἡ σαρδηνιακὴ (διὰ τὴν τελευταίαν βλέπε κατωτέρω, ἀριθ. 14) εἰσάγουν κανονικῶς ἐν *γ* (συνεχῆς ὑπερωϊκὸν ἡχηρὸν) μεταξὺ τῶν φωνηέντων ἐν χασμωδίᾳ: Ἐν τῇ λογκοδουρικῇ διαλέκτῳ τῆς Σαρδηνίας *suve* = τὸ λατινικὸν *suem*, *ruvere* = *ruere*, εἰς τὰ νοτιοϊταλικά *pagura* = ἱταλ. *paùra* *tuva* = *tua* κλπ. Ἡ προσθήκη αὕτη ἀνευρίσκεται καὶ ἐν ἀρχτῇ λέξεως: *γε* = *ε*, *γάρδα* = *arde* κλπ. Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης καταγόμενος ἀπὸ τὴν νότιον Ἰταλίαν διεκήρυσσεν ἐπισήμως ἀπὸ τῆς ἔδρας ὅτι εἰς τὸ ἰδεαλιστικὸν σύστημα *l'idea diventa gatto* (δηλαδή: *diventa atto*, ἥτοι: ἡ *ἰδέα γίνεται πράξις*), χωρὶς βεβαίως νὰ ἀποφεύγῃ ποικίλα σχόλια. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον διαπιστοῦται εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς διαλέκτους: *ἀγέρας*, *θεγός*, *πιστεύγω*, *γαῖμα*, *γέρομος*, *γῆδιος*, *γύστερα*, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ *ἀέρας*, *θεός*, *πιστεύω* κλπ. (πρβλ. μεταξὺ ἄλλων καὶ Schwyzer, Griech. Gr., 1, σελ. 209 καὶ Bonfante, Classical Philology, 40 [1945], σελ. 119, ἀριθ. 8).

7) Τὸ ἑλληνικόν, ἀρχαῖον εἴτε νέον, φωνηματικὸν σύστημα δὲν ἀνέχεται κλειστοὺς φθόγγους εἰς τὸ τέλος τῶν λέξεων· ἡ νέα ἑλληνικὴ προώθησεν

ἔτι περαιτέρω τὸ πρᾶγμα καὶ ἀπώλεσε τὸ -ν καὶ ἐνίστε καὶ τὸ -ς (τοῦτο εἰς τὴν τσακωνικὴν καὶ τὰς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικὰς διαλέκτους). Προφανῶς λοιπὸν ὀφείλεται, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν ἡ ἀπώλεια ὧν τῶν τελικῶν συμφώνων (-t, -s, -k, -n, -m) εἰς τὴν ἰταλικὴν (καί, εἰς περιωρισμένον μέτρον, εἰς τὰς λοιπὰς νεολατινικὰς γλώσσας). Συνεπῶς ἡ ἑλληνικὴς προελεύσεως καινοτομία αὕτη ἠκτινοβόλησεν ἀπὸ τὴν νότιον Ἰταλίαν, ὅπως ἔξ ἄλλου ὅλαι σχεδὸν αἱ ἑλληνικαὶ καινοτομίαι. Μία ἐπιγραφὴ τῆς Πομπηΐας (ἄρα προγενεστέρα τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως τὸ 79 μ.Χ.) εἶναι γεγραμμένη ὥς ἀκολουθοῦς:

*quisquis ama valia peria qui nosci amare
his tanti peria quisquis amare vota.*

Τὸ τελικὸν -t ἔχει παντοῦ ἐκπέσει (*amat, valiat, periat, votat, noscit*). Τὸ *i* τοῦ *peria* καὶ τοῦ *valia* ἀποδεικνύει τὸν δημῶδη χαρακτῆρα τῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις ἴσως συνετάχθη ὑπὸ ἀτόμου ἑλληνικῆς καταγωγῆς διαμένοντος εἰς τὴν δίγλωσσον ἢ καὶ τρίγλωσσον ταύτην πόλιν. Ἑλλήν κατωτέρας λαϊκῆς τάξεως θὰ προέφερε φυσικὰ τὴν λατινικὴν ἀνευ τῶν τελικῶν -t, ἐπειδὴ ἡ γλώσσά του δὲν εἶχε τὸν φθόγγον τοῦτον, ἀκριβῶς ὅπως εἰς Ἀγγλος θὰ ἀντικαθιστᾷ πάντοτε τὸ ὁδοντικὸν γαλλικὸν ἢ ἰταλικὸν *i* μὲ τὸ ἰδικόν του φατινιακὸν *i*.

Διὰ τὴν πτώσιν τῶν τελικῶν συμφώνων εἰς τὴν ἰταλικὴν παράβαλε *marmor* > *marmo*, *sartor* > *sarto*, *frāter* > *frate*, *cantat* > *canta*, *trēs* > *tre*, *sēmen* > *seme*, *nōmen* > *nome*, *nōn* > *no*, *illāc* > *là*, *illīc* > *lì*, *sīc* > *sīc* > *sí*, *dentem* > *dente* κλπ. Διὰ τὴν πτώσιν τῶν τελικῶν συμφώνων εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρβλ. Schwyzer, Griech. Gr., 1, σελ. 408 κ.έ., κυρίως δὲ τὴν προσθ. ἀρ. 7, σελ. 410, τὸν Thum b, Neue Jb. f. Kl. Alt., 17, σελ. 258.

8) Τὸ *κ* (γραφόμενον *c*) καὶ τὸ *g* πρὸ τῶν *e*, *i* οὐρανικοποιῶνται εἰς *ce*, *ci* (καὶ ὕστερον εἰς *tse*, *tsi*, *te*, *ti*, *se*, *si*, κλπ.) καὶ *dze*, *dzi* (*dze*, *dzi* κλπ.) σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς ρωμανικὰς γλώσσας. Αἱ ἀπαρχαὶ τῆς τοιαύτης οὐρανικοποιήσεως ἀνάγονται ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τοῦ τρίτου ἢ ἀκόμη ἀπὸ τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶνος· καὶ εἶναι προφανές, νομίζω, ὅτι τὸ κέντρον ἀκτινοβολίας τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι ἡ Ἰταλία. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀπαντᾷ, ὥς γνωστόν, εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν, οὐ μόνον εἰς τὰς ἐν Καλαβρίᾳ καὶ Σαλέντῳ διαλέκτους αὐτῆς (ἐνθα τὸ *ἐκεῖνος* καταντᾷ *ḍino* ἢ *eḍino*, τὸ καὶ *ce*, τὸ *ἐκεῖ* *eḍi*), ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς διαλέκτους τῆς Κυρίως Ἑλλάδος. Ἄρα ἡ ἐν λόγῳ καινοτομία φαίνεται ὅτι ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἰταλίας (ἴσως ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Οὐμβρίας).

Εἶναι γνωστὴ ἤδη ἡ οὐρανικοποίησις αὕτη εἰς τὴν κοπτικὴν μεταγραφὴν τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων περὶ τὸ 350 μ.Χ., ἀλλὰ μόνον πρὸ τοῦ *i* καὶ οὐχὶ πρὸ τοῦ *e* (δι' ἀνάλογον περίπτωσιν τῶν λατινογενῶν γλωσσῶν βλ.

Bonfante ἐν PLMA 61 [1946], σελ. 1 κ.ε. καὶ Schwyzer, Griech. Gr., 1, σελ. 160, 165, 210).

9) Ἡ ἑλληνικὴ ὑπέστη τὴν αὐτὴν μονοφθογοποίησιν τῶν διφθόγων, ἣν καὶ ἡ λατινικὴ, καὶ γενικῶς περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (βλ. κυρίως τὸν Schwyzer, Griech. Gr., 1, σελ. 191 κ.ε.). Ἡ νέα ἑλληνικὴ ἀπώλεσεν ὅλας τὰς διφθόγγους, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἦσαν πλούσιαι ἢ τε ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ· ἀκόμη καὶ αἱ δίφθογγοι *av, ev* καὶ *ηv* δὲν εἶναι πλέον «δίφθογγοι» σήμερον, διότι τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῶν δὲν εἶναι πλέον φωνηεντικών, οὔτε ἂν ἡμίφωνον (εἶναι εἰς συνεχῆς φθόγγος). Τὰ φωνηεντικά λοιπὸν συστήματα τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς (καὶ τῆς ρωμανικῆς) ἐβάδισαν μὲ ὅμοιον βῆμα καὶ σήμερον ὁμοιάζουν πολὺ. Ἡ νεοελληνικὴ ἔχει πέντε φωνηεντικά φωνήματα (*a, e, i, o, u*), ὥς πολλὰ ἰταλικά διδάεκτοι, καὶ καμμίαν δίφθογγον. Αἱ δίφθογγοι ἐξ ἄλλου εἶναι μᾶλλον σπάνιαι εἰς τὴν ἰταλικήν: *laido, zaino, dai, vai, sai, lei, lui, voi, poi*· τὸ *au* εἶναι πάντοτε λογίως προελεύσεως, τὸ *eu* ἐπίσης, τὸ *ou* δὲν ὑπάρχει. Ἐξ ἄλλου, ὥς εἶναι γνωστόν, οἱ Ἰταλοὶ δὲν ἀρθρώνουν πραγματικὰς διφθόγγους, ἀλλὰ μᾶλλον δύο χωριστὰ φωνήεντα.

10) Ἡ ἑλληνικὴ ἀπώλεσε τὸ *ũ* (τραπὲν εἰς *i*) περὶ τὸν δέκατον αἰῶνα· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προσήγγισε πρὸς τὸ φωνηματικὸν σύστημα τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς (τῆς χερσονήσου καὶ τῶν νήσων), τῆς ἰσπανικῆς, τῆς πορτογαλικῆς καὶ τῆς ρουμανικῆς, αἵτινες ἀγνοοῦσι τὸν φθόγγον τοῦτον. Πρὸβλ. Schwyzer, Gr. Gramm., 1, σελ. 184.

11) Τὸ *g* εἰς τὴν ἑλληνικὴν τείνει πρὸς ἐξασθένησιν (πρὸβλ. Schwyzer, Gr. Gramm., 1, σελ. 176, 209)· εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν προφέρεται *y* πρὸ οὐρανικοῦ φωνήεντος (*e, i*): *γυναικα* > *yineka* καὶ *γ* (συνεχῆς ὑπερωϊκὸν ἤχηρόν) πρὸ τῶν ὑπερωϊκῶν φωνηέντων καὶ τῶν συμφώνων. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς προφορᾶς ἤρχισεν ἤδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος (ὁλόως) διὰ τὴν μεταξὺ φωνηέντων θέσιν πρὸ τοῦ *i* καὶ τοῦ *e*. Εἰς τὴν δημόδη λατινικὴν ὁμως, τὸ *g* ἐξασθενεῖ συχνά: *frīgus* > ἰσπαν. *frio, augustum* - *a* > γαλλ. *aouī*, ἰταλ. *Aosta, nigrum* > ἰταλ. *nero, ligāre* > γαλλ. *lier, plaga* > γαλλ. *pluie* καὶ εἰτα ἐκπίπτει σχεδὸν πάντοτε μεταξὺ φωνηέντος καὶ *i*: *uīgintī* > *unti* (ἐξ ἐπιγραφῆς) > ἰταλ. *venti*, γαλλ. *vint* (γραφόμενον κατόπιν *vingt*), *frīgīdum* > ἰταλ. *freddo*, γαλλ. *froid, rigīdum* > γαλλ. *raide, rēginam* > ἀρχαῖον ἰταλικὸν *reina*, γαλλ. *reine*, ἰσπαν. *reina, uagīnam* > ἰταλ. *guaina*, γαλλ. *gaine, digitum* > γαλλ. *doit* (γραφόμενον κατόπιν *doigt*), ἰταλ. *dito*, ἰσπαν. *dedo* κλπ. Ἐν ἀρκτικῇ θέσει πρὸ *a, e* καὶ *i* συγχέεται παντοῦ μὲ τὸ *y* (λατιν. *i*-), ἐκτὸς μόνον εἰς τινα χωρία τῆς Σαρδηνίας καὶ τῶν Γριζόνων: τὸ *iacēre* δίδει ἰταλ. *giacere*, γαλλ. *gésir* καὶ *iānuārium* (ἢ *iēn*-) δίδει ἰταλ. *gennaio*, γαλλ. *janvier*, ἰσπαν. *enero* ὥς τὸ *germānum* δίδει ἰταλ. *germano*, γαλλ. *germain* καὶ ἰσπαν. *hermano* καὶ τὸ *generum* δίδει ἰταλ. *genero*, γαλλ.

gendre καὶ ἰσπαν. *yerno* (τὸ *ε* τονιζόμενον > *ye-* εἰς τὴν ἰσπανικὴν). Εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν τὸ *g* πρὸ τῶν *e, i* καὶ τὸ *y* (λατινικὸν *i-* πρὸ ἀρκτικού φωνήεντος) ἀρθροῦνται ἀκόμη ἀμφοτέρω ὡς *y*: πρβλ. AIS, 33 (*genero*), 162 (*ginoocchio*), 316 (*gennaiο*), 153 (*dito* < λατ. *digitum*, ὅπερ δίδει *ygitu* καὶ *yditu* κλπ. κατὰ μετὰθεσιν). Ἡ καινοτομία λοιπὸν αὕτη φαίνεται ὅτι ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς (πρβλ. Pfister, Rhein. Museum, 67 [1912], σελ. 201).

12) Τὸ *e* καὶ τὸ *i* πρὸ φωνήεντος καθίστανται *y* εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὰς λατινογενεῖς γλώσσας: *ἐννέα* > *ἐννιά*, *καρδία* > *καρδιά*, *εὐλογία* > *εὐλογιά*, *ἐβράδειασε*, *προσφερόμενα*, *ἐπνυά*, *καρδυά*, *εὐλογιά*, *ενράδγασε*. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν λατινικὴν, ἥ γ' ἐν Πομπητῆ: *valia* < *valeat* κλπ. (βλ. ἀνωτέρω) (βλ. Schwyzer, Gr. Gramm., 1, σελ. 242 κ.ἐξ.). Πρβλ. ἰταλ. *vaglia*, γαλλ. *vaille* καὶ *parietem* > ἰταλ. *parete*, *ebriacus* ἰταλ. *ubriaco* κλπ.

13) Τὸ *g* εἰς τὴν λατινικὴν ἀντωνυμίαν *ego*, ἑλληνιστὶ *ἐγώ*, ἥτις διετήρησε τὸν αὐτὸν τύπον εἰς τὰς δύο γλώσσας, ἐξέλιπε συντόμως εἰς ἀμφοτέροισι, ἀλλὰ πρῶτον εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸ βοιωτικὸν *ἰών* (πρβλ. Schwyzer, Gr. Gramm., 1, σελ. 209) ὑφίσταται ἤδη κατὰ τὸν Ε' π.Χ. αἰῶνα (Ἀριστοφάνης, Κόριννα).

Ὅλαι αἱ λατινογενεῖς γλώσσαι ἐκκινοῦν ἀπὸ τὸ *eo*, οὐχὶ ἀπὸ τὸ *ego* ἰταλ. *io*, ἰσπαν. *yo*, γαλλ. *je* κλπ.

14) Ἐνῶ ὅλαι αἱ ἄλλαι λατινογενεῖς γλώσσαι συνεχίζουν γενικῶς τὸν λατινικὸν τύπον *meus fīlius*, *tuus fīlius*: ἰσπαν. *mi hijo*, γαλλ. *mon fils*, ἰταλ. (εἰς τὸν τοσκανικὸν τύπον) *mio figlio* πᾶσαι αἱ νοτιοῖταλικάι διάλεκτοι ἔχουν *fīlius meus* (πρβλ. τοὺς χάρτας 3, 13, 14, 16, 30, 72, 73 κλπ. τοῦ Γλωσσικοῦ Ἀτλαντος Ἰταλίας καὶ νοτίου Ἑλβετίας). Ὁ δευτέρως οὗτος τύπος — ὡς μοῦ ὑπενθύμισε κάποτε κατὰ τὴν ὥραν τῆς παραδόσεώς μου ὁ συνάδελφος καὶ φίλος μου M. Topitzi — εἶναι μίμησις τοῦ τύπου *παιδίον μου*, *παιδίον σου*, ὅστις εἶναι ὁ ἀρχαιοελληνικός, ὁ νεοελληνικός καὶ ὁ τῶν συγχρόνων μας Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς Καλαβρίας καὶ τοῦ Σαλέντου (πρβλ. π.χ. τὰ *redimmi*, *petimmi* εἰς τὸν χάρτην 9 τοῦ AIS). Ὁ αὐτὸς οὗτος τύπος εἶναι καὶ ὁ ἀνάλογος τῆς Σαρδηνίας, ἥτις ἐπὶ μακρὸν ἔμεινεν ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν καὶ παρουσιάζει πολλοὺς ἑλληνισμοὺς ἀνεξαρτήτους τῶν τῆς λοιπῆς Ἰταλίας. Ἡ Σικελία ἀντιθέτως παρουσιάζει σήμερον κανονικῶς τὸν τύπον *meus fīlius*, ὅστις ἐνταῦθα ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς τὴν γαλλικὴν ἐπίδρασιν τῆς νορμανδικῆς ἐποχῆς (πρβλ. τὴν μελέτην μου ἐν Boll. del centro di studii fil. e ling. siciliani, 5 [1957], σελ. 270).

Οἱ μνημονευθέντες χάρται τοῦ AIS δεικνύοντες τὴν ἔκτασιν τοῦ τύπου *fīlius meus*, καθὼς καὶ τὴν τοῦ τύπου *mb, nd, ng* (διὰ τὰ *mp, nt, nk*), τὴν

τοῦ *culla* (AIS 61, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν λέξιν *naka*) καὶ μέχρις ἐνὸς ὀρισμένου σημείου καὶ τὴν τῆς λέξεως *zio* (AIS 19 καὶ 20) μᾶς δεικνύουν ἀκόμη καὶ τὴν γλωσσικὴν διαφορὰν τῆς βυζαντινῆς ἔναντι τῆς γερμανικῆς (γοθτικῆς ἢ λογκοβαρδικῆς) 'Ιταλίας· μᾶς δεικνύουν ζωντανὸν εἰς τὸ στόμα τῶν 'Ιταλῶν τὸ δρᾶμα ποὺ τοὺς ἐβασάνισεν ἐπὶ δεκατέσσαρας αἰῶνας.

15) Ἡ μεσημβρινὴ ἰταλικὴ εἶχε (καὶ ἐν μέρει ἔχει ἀκόμη) τὸν τύπον *mēne, tēne* ἀντὶ *mē, tē*· τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὴν ρουμανικὴν *mine, tine*, ἀρχαία ρουμανικὴ *mene, tene*). Αἱ ἄλλαι γλῶσσαι ἔχουν τὸν τύπον *mē, tē*. Πρόκειται συνεπῶς περὶ μιᾶς ἰταλικῆς καινοτομίας προερχομένης ἐκ τοῦ νότου, τὴν ὁποίαν ἔφερον ἴσως οἱ ἄποικοι ἐν Δακίᾳ (ᾧ μὴ ἔχεάσωμε βεβαίως ὅτι ἡ Δακία εἶναι ἡ τελευταία ρωμαϊκὴ ἀποικία καὶ ὅτι ἀκολουθεῖ ὅλας τὰς ἄλλας εἰς μεγάλην χρονικὴν ἀπόστασιν). Μοῦ φαίνεται δύσκολον νὰ χωρίσωμεν τὸν νέον τοῦτον τύπον ἀπὸ τὸν νεοελληνικὸν *μένα, σένα*, ἀντικαταστήσαντα τὸν ἀρχαιοελληνικὸν *μέ, σέ* καὶ ἐμφανιζόμενον ὡσαύτως εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας τῆς 'Ιταλίας (βλ. AIS, χάρτης 54 καὶ Schwyzer, Gr. Gramm., 1, σελ. 606).

16) Ὁ νεοελληνικὸς τύπος *ine, ene* (= ἐνι, εἶναι), ἐμφανιζόμενος ἐπίσης εἰς τὰς διαλέκτους τῆς Καλαβρίας (AIS 38, 41 κλπ.), δυσκόλως δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ἰταλικὸν *ene* (παρὰ Δάντη). Ἐπὶ τῆς προσλεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου βλ. Schwyzer, Gr. Gramm., 1, σελ. 678, A. Thumb, Handb. der neugr. volksspr.², Strassburg 1910, σελ. 151 § 224, 2.

17) Εἰς τὴν Σαρδηνίαν, τὴν Σικελίαν καὶ πολλὰς ἄλλας νοτιοῖταλικὰς διαλέκτους, τὰς τοῦ Λατίου καὶ τῆς νοτίου Τοσκάνης, τὸ *l*, πρὸ συμφώνου τρέπεται εἰς *r* (πρβλ. Meyer-Lübke, Gramm. rom. 1, σελ. 431 καὶ 476 καθὼς καὶ AIS, 165, 206-7, 413, 435, 841, 642, 786, 979 κλπ.). Τὸ φαινόμενον τοῦτο, συχνὸν ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ (ἀδερφός ἀντὶ ἀδελφός), ἐμφανίζεται ἤδη εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Β' αἰῶνος (πρβλ. Schwyzer, Gr. Gramm., 1, σελ. 213).

18) Ἡ ἰταλικὴ σύνταξις (καὶ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν: ἡ ρωμανικὴ γενικῶς) πλέον εὐκίνητος, εὐστροφος καὶ ἀπλῆ, ἐν ἐνὶ λόγῳ περισσότερο «μοντέρνα» ἀπὸ τὴν λατινικὴν σύνταξιν, πλησιάζει ἀντιθέτως περισσότερο πρὸς τὴν ἑλληνικὴν. Πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὸ γεγονός τοῦτο οὐχὶ εἰς τὴν «τύχην», ἀλλ' εἰς τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνογλώσσου πληθυσμοῦ τοῦ διαμένοντος εἰς τὴν Ρώμην καὶ γενικῶς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Παράβαλε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ τὸ ὑπέροχον ἄρθρον τοῦ G. Pasquali ἐν *Atene e Roma*, 10 [1929], σελ. 116 κ.ἑ. (καθὼς καὶ τὰ: Brenous, *Etudes sur les Hellenismes dans la syntaxe latine*, Παρίσιοι 1895, Pjister, *Rhein. Museum*, 67 [1912], σελ. 203 κ.ἑ. καὶ Leumann, *Lat. Gramm.*, σελ. 348 κ.ἑ. ἀριθ. 20, 25, 34, 35). Ἄλλ' ἡ μελέτη ὧφειλε

νὰ εἶναι εὐρύτερα κυρίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὁμιλουμένην λατινικὴν καὶ τὴν διάδοχόν της, τὴν ρωμανικὴν. Θὰ σημειώσω ἐνταῦθα μόνον τὸν ἰταλ. τύπον *se aveno*, καὶ γαλλ. *si j'avais* ἔναντι *se avessi* (εἰ εἶχον) καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ *se* (=εἰ) εἰς τὸν τύπον *non so se* (οὐκ οἶδα εἰ, παρὰ Ξενοφῶντι) καὶ εἰς τὰς πλαγίας ἐρωτήσεις, εἰς τὴν θέσιν τῶν *-ne, num, utrum -an, an*, κλπ., ἅτινα λίαν εὐγενῶς μοὶ ὑπέδειξεν ὁ καθηγητὴς Ch. Fontinoy (πρὸβλ. Leumann, Lat. Gramm., σελ. 696 κ.ἑ. Ernout-Thomas, Syntaxe latine, σελ. 268 κ.ἑ.). Ἡ σύνταξις μετὰ τοῦ *quod*, ἣτις μιμεῖται τὸ ἐλληνικόν, ὅτι, ἐπεκτείνεται πολὺ.

19) Τὸ ἀόριστον ἄρθρον, ἄγνωστον κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ἐλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν, εἶναι καθημερινῆς χρήσεως εἰς τὰς νεολατινικὰς καὶ τὴν νεοελληνικὴν γλώσσας καί, ὅπερ πλεόν ἁξιοσημείωτον, καὶ ὑπὸ τὰς δύο πλευρὰς χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν ἔκφρασιν τούτου τοῦ ἀριθμητικὸν εἰς (λατ. *unus*, ἰταλ. *uno*, ἑλλ. *εἷς*). Αἱ ἀπαρχαὶ τῆς τοιαύτης χρήσεως ὁπωσδήποτε ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὁ Ἀριστοφάνης παρέχει: *πέριξ μὲν εἷς κάπηλος ὠνομάζετο* (Ὅρνιθες, 1292), ὁ Πλάυτος: *una aderit mulier lepida*, Pseud., 948 (πρὸβλ. καὶ Pfister, Rhein. Mus., 67 [1912], σελ. 204, Leumann, Lat. Gramm., 2, σελ. 193, Brugmann-Thumb, Griech. Gramm., σελ. 489, 498, Anm., Schwyzler, Gr. Gramm., II, σελ. 20, Liddell-Scott, σελ. 492 εἰς τὸ λῆμμα *εἷς*, 4).

20) Ὁ λατινικὸς τύπος *mihī est* (ἔχω νὰ κάμω μὲ τὸν) εἰς τὴν ἐλληνικὴν εἶναι συχρὸς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁμήρου· πρὸβλ. Liddell-Scott, ὑπὸ τὸ λῆμμα *εἰμὶ* (III, σελ. 419): *τί ἐμοὶ καὶ σοί;* (Μάρκ. 5, 7), λατ. *quid tecum est mihī*.

21) Ὁ «σχετικὸς» ὑπερθετικὸς σχηματίζεται καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς τὴν νεοελληνικὴν καὶ τὰς νεολατινικὰς γλώσσας: νεοελλ. *ὁ πῶς ὠραῖος*, ἰταλ. *il più bello*, γαλλ. *le plus beau* κλπ.

22) Τὸ ἐλληνικὸν αὐτὸς ἀντιστοιχεῖ εἴτε εἰς τὸ *ipse* εἴτε εἰς τὸ *idem* (εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἐνάριθμος)· τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς νεολατινικὰς γλώσσας: ἰταλ. *io stesso, la stessa cosa*, γαλλ. *moi-même, la même chose* κλπ.

23) Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ, ὡς ἀκριβῶς αἱ ρωμανικαὶ γλώσσαι, εἶχε τὰς λέξεις *ναὶ* καὶ *οὐχί* (ἰταλ. *sì* καὶ *no*), αἵτινες ἐλλείπουν ἀπὸ τὴν λατινικὴν. Αἱ λέξεις αὗται, ὥς γνωστόν, ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Dante ὡς ἔχουσαι τοιαύτην σημασίαν, ὥστε τὰς ἐξέλεξεν οὗτος ὡς διακριτικὸν γνώρισμα τῶν γλωσσῶν τῆς Εὐρώπης, εἰς τὸ ἔργον του *De Vulgari Eloquentia* (καθὼς καὶ εἰς τὴν «Θείαν Κωμωδίαν»: *del bel paese là dove il sì suona; che tante lingue non sono ora apprese — a dicer «sì» tra Sàvena e Remo*)· παρὰ βαλε ἐξ ἄλλου καὶ τὰ *lingua di sí, langue d'oïl, langue d'oc*. Ἡ νεοελληνικὴ

ἔχει καὶ καὶ ὄχι. Αὐταὶ εἶναι σήμερον λέξεις εὐρυτάτης καθημερινῆς χρήσεως.

24) Ἡ ἑλληνικὴ μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ μουσικοῦ τόνου εἰς τὸν τόνον ἐντάσεως περίπου ἓνα αἰῶνα μετὰ τὴν λατινικὴν (ἣτις παρουσιάζει τὴν ἀλλαγὴν ταύτην κατὰ τὸν Ε' ἢ τὸν Δ' αἰῶνα μ.Χ., ὡς φαίνεται).

25) Ἄλλα φαινόμενα, γεωγραφικῶς πλέον περιορισμένα, ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ διασήμου Γερμανοῦ μελετητοῦ Rohlf's, ὅστις ἀποδίδει ταῦτα εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς, τῆς ὁμιλουμένης ἄλλοτε (ἐν μέρει δ' ἀκόμη καὶ σήμερον) εἰς τὰς ἀκραίαις περιοχὰς τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου· πρόκειται περὶ τῆς ἀπωλείας τοῦ ἀπαρεμφάτου, τῆς ἀπωλείας τοῦ συνθέτου παρακειμένου (τοῦ τύπου *habeo scriptum*) (;), τῆς ἀπωλείας τοῦ ἐνεστώτος τῆς ὑποτακτικῆς (ἀντικατασταθέντος διὰ τοῦ ὑπερσυντελείου τῆς ὑποτακτικῆς *venisset*), τῆς ἀπουσίας τοῦ μέλλοντος, τοῦ τύπου τῆς δηλούσης τὸ ἀντίθετον πρὸς τὴν πραγματικότητα ὑποτακτικῆς, ἣτις συντάσσεται μετὰ παρατακικοῦ ὀριστικῆς (π.χ. *si avia - accattava*), καὶ ἄλλων ἔτι τυπικωτέρων φαινομένων, ἅτινα δεικνύουσι μίαν ἐκπληκτικὴν συγγένειαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Rohlf's διεπραγματεύθη τὰ φαινόμενα ταῦτα διὰ μακρῶν (εἰς τὸ ἔργον του Scavi linguistici καὶ ἀλλαχοῦ) καὶ ὁπωσδήποτε ἐγὼ δὲν θὰ εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ τὰ μελετήσω ἐνταῦθα λεπτομερῶς, περιορίζομαι εἰς τὸ νὰ παραπέμψω εἰς τὰ ἔργα ἐκεῖνου.

Πολλὰ τοιαῦτα φαινόμενα (π.χ. τὸ ἄρθρον, οἱ περιφραστικοὶ παρωχημένοι χρόνοι, ἡ χρῆσις τῶν λεξιδίων *si* καὶ *no*) ἀνευρίσκονται καὶ εἰς τὰς γερμανικὰς γλώσσας, εἰς τὰς ὁποίας εἰσέδυσαν ἐκ τῆς ρωμανικῆς περιοχῆς (ἄλλως τε εἰσέδυσαν καὶ εἰς τὴν σλαβικὴν περιοχὴν ἀναχωρήσαντα ἐκ διαφορετικῶν κέντρων, ἅτινα οὐχ ἤτιον μᾶς ἀνάγουν πάντοτε εἰς τὴν ἑλληνολατινικὴν περιοχὴν). Τὸ θέμα ὅμως τοῦτο θὰ μᾶς ἦγε μακρὰν καὶ ἐγὼ δὲν θὰ προσθέσω ἄλλο τι ἐνταῦθα.

Εἶδομεν ὅτι ἡ διαθήκη τοῦ Αὐγούστου, γεγραμμένη ἴσως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου συνετάχθη καὶ ἐχαράχθη ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ (διατηρεῖται ἀκόμη ἀκεραία εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας εἰς τὴν Ankara, τὴν ἀρχαίαν Ἀγκυραν). Ἡ ἑλληνικὴ κατέστη ἔπειτα συντόμως γλῶσσα σχεδὸν ἐπίσημος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας, ἔνθα ἡ λατινικὴ δὲν τὴν ἐξετόπισε ποτὲ (ἐνῶ ἀντικατέστησε χωρὶς δυσκολίαν τὰς γλώσσας τῶν Γαλατῶν, τῶν Ἰβήρων, τῶν Βενετῶν, τῶν Ραιτῶν, τῶν Δακῶν κλπ. κλπ.). Τοῦτο ὑπεχρέωσε τοὺς Ρωμαίους ὑπαλλήλους τῆς Ἀνατολῆς νὰ εἰσαγάγουν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῶν γλῶσσαν πολλοὺς τεχνικοὺς ὄρους τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως, ὡς ἄρματα, Καῖσαρ, κῆρσος, πόντιφεξ, φοῦρνος, μάκελλον (αἱ δύο τελευταῖαι λέξεις ἐδήλουν καταστήματα ἐξηρητημένα ἀπὸ τὴν κρατικὴν ἐποπτείαν διὰ λόγους ὑγείας) καὶ πολλοὺς ἄλλους, οἵτινες ἐπεβίωσαν κατόπιν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα ἐπίσημος γλῶσσα ὑπῆρξεν ἡ λατινικὴ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν νεοελ-

ληνικὴν τοιαῦται παλαιαὶ λέξεις εὐκόλως διακρίνονται διὰ μέσου τῶν φωνολογικῶν στοιχείων: αἱ νεοελληνικαὶ λέξεις *σπίτι* ἐκ τοῦ *hospitium*, *μακελλεῖο*, -*ἀρης* ἐκ τοῦ *macellum*, *παλάτι* ἐκ τοῦ *palatium*, *σκαμνὶ* ἐκ τοῦ *scamnum*, δὲν δύνανται νὰ εἰσῆλθον εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετὰ τὸν Γ' ἢ Δ' τὸ πολὺ αἰῶνα. Ἄλλως θὰ εἶχον φθόγγους αὐτουσίους ἢ πολὺ περισσώτερον ὁμοιάζοντας πρὸς τοὺς τῶν ἱταλικῶν λέξεων *ospizio*, *palazzo*, *macello*. Λατινικὰ εἶναι τὰ ἐπιθήματα -*ἀρης*, -*άριος*, -*άτος*, -*άτικός*, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν *Γενάρης*, *Φλεβάρης* κλπ., ἅτινα ὡσαύτως ἀποτελοῦν κατὰ μέγα μέρος τμήμα τοῦ διοικητικοῦ λεξιλογίου.

Αἱ ὁμοιότητες τῆς ἐξελέξεως μεταξὺ τῆς νεοελληνικῆς καὶ τῆς ἱταλικῆς εἶναι πολλαὶ καὶ σημαντικαί. Ἦδη ἀνέφερά τινες ἐξ αὐτῶν (τὸ ἄρθρον), τοὺς συνθέτους ρηματικούς χρόνους π.χ. *εἶχα ἀπατήσῃ* — *avevo ingannato*). Θὰ προσθέσω ἐνταῦθα καὶ τινὰς ἀκόμη. Ἡ αἰτιατικὴ ἀντικατέστησε σχεδὸν πλήρως τὴν ὀνομαστικὴν εἰς τὴν ἱταλικήν: αἱ λέξεις *dente*, *fiore*, *monte*, *nipote*, *virtu(te)*, *citta(de)*, *traditore*, προέρχονται ἀπὸ τὰς λατινικὰς αἰτιατικὰς *dentem*, *flōrem*, *nepōtem*, κλπ. καὶ οὐχὶ ἀπὸ τὰς ὀνομαστικὰς *perōs*, *dēns*, *flōs* κλπ. Ἡ αὐτὴ τάσις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν, μολονότι ἡ αὐστηρὰ διάκρισις μεταξὺ τῆς ὀνομαστικῆς καὶ τῆς αἰτιατικῆς διετηρήθη εἰς αὐτὴν (ἐνῶ ἐχάθη εἰς τὴν ἱταλικήν). Αἱ νεοελληνικαὶ ὀνομαστικαὶ ἄντρας, ἕνας, ἐλπίδα, νύχτα, πατέρας, μήνας, προέρχονται ἀπὸ τὰς ἀρχαίας αἰτιατικὰς ἕνα, ἐλπίδα, νύκτα, πατέρα, κλπ. μὲ τὴν ἀπλὴν προσθήκην ἑνὸς -*ς* χαρακτηριστικοῦ τῆς ὀνομαστικῆς καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων ὀνομαστικῶν *εἷς*, *ἐλπίς*, *πατήρ*, *νύξ* κλπ. Ἡ νέα ἑλληνικὴ εἶναι ἐνταῦθα (ὡς π.χ. εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κλίσεως γενικῶς, τοῦ οὐδετέρου, τοῦ μεσοπαθητικοῦ *γράφομαι*) πλεόν συντηρητικὴ τῆς ἱταλικῆς. Ἄλλ' ὅμως καὶ εἰς τὴν κλίσιν ἡ προσέγγισις πρὸς τὴν ἱταλικὴν εἶναι ἀξιοσημείωτος (ἡ φράσις *da Londra* λέγεται: ἀπὸ τὴν Λόντρα).

Ἡ ἱταλικὴ χρησιμοποιεῖ σήμερον τὸ *che* ἄκλιτον, δι' ὅλας τὰς πτώσεις, γένη καὶ ἀριθμοὺς τῆς ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας. Φαίνεται βεβαίως μοναδικὴ ἡ ἀντιστοιχία μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ ἑλληνικοῦ *πού*, ὅπερ ἐπιτελεῖ ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν λειτουργίαν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον αἱ δύο γλώσσαι διακρίνουσι πάντοτε καλῶς, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἀντωνυμίας, τὸ γένος καὶ τὸν ἀριθμόν. Δὲν ἐνδιαφέρει, φυσικά, τὸ ὅτι τὸ ἔτυμον τοῦ *che* καὶ τοῦ *πού* εἶναι διάφορον (τὸ *che* εἶναι ἀρχαία ἀντωνυμία, ἐνῶ τὸ *πού* εἶναι τοπικὸν ἐπίρρημα χρησιμοποιούμενον ὡς ἀντωνυμία, ὅπως τὰ ἱταλικά *ne*, *cì*, *vì*, ἐκ τῶν *inde*, *ecce*, *hìche*, *ibi*). Τὸ βασικὸν εἶναι ὅτι ἡ λειτουργία εἶναι ἡ αὐτὴ.

Ἡ πρόθεσις *εἰς* ἔχει κατὰ μέγα μέρος ὁμοίαν πρὸς τὰς τῆς ἱταλικῆς *a*, *ad* (ἐκ τοῦ λατινικοῦ *ad*) λειτουργίας· οὕτω λέγεται εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν δὲν θὰ εἶναι εἰς τὸ *σπίτι* (*non sarà a casa*). Ἐνταῦθα ἡ ἱταλικὴ ἐπίδρασις ὑπῆρξε τεραστία.

Ἔρχομαι τώρα εἰς τὸ λεξιλόγιον. Εὐρίσκω εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου μικρὸν ἐγχειρίδιον τῆς νεοελληνικῆς συγγραφῆς ὑπὸ τοῦ Carl Wied, τὸ ὁποῖον ἐκκληρονόμησα ἀπὸ τὸν πατέρα μου καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐμελέτησα τὴν νέαν ἑλληνικὴν εἰς ἡλικίαν δέκα πέντε ἐτῶν. Δὲν φέρει χρονολογίαν, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξεδόθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Εἰς τὸ τέλος περιέχει μερικὰ νεοελληνικά κείμενα. Εὐρίσκω τυχαίως εἰς αὐτὰ τὰς λέξεις : πιάτο ἰταλ. *piatto*, γάτος ἰταλ. *gatto*, πιάνο ἰταλ. (*il*) *piano*, καπέλλο ἰταλ. *cappello*, κάρβουνο *carbone*, μπαούλο *baule*, ξεκάλτσωτος *scalzo*, τεπόζιτο *deposito*, φόρα *fora* (*fori, fuori*), παπαγάλλος *pappagallos*, μαστούνη *bastone*, ντουζίνα *dozzina*, ντοῦρος *duro*, πανταλόνι *pantalone*, φρούτα *frutta*, σαποῦνι *sapone*, κάλτσα *calza* καὶ πολλὰ ἄλλα. Πρόσωπόν τι τῆς κωμῳδίας «Οἱ τρεῖς δεκανεῖς» ὀνομάζεται *Μαριέττα*, ὅπερ ὄνομα εἶναι τὸ Ἰταλικὸν *Marietta*. Καὶ πολλοὶ ἰδιωτισμοὶ εἶναι προφανῶς μιμήσεις ἐκ τῆς Ἰταλικῆς : οὕτω τὸ *fa freddo* λέγεται μὲ τὴν ἀρκετὰ στερεότυπον φράσιν *κάνει ψύχρα*, ὥς ἂν ἐπρόκειτο περὶ ἐνεργείας κάποιου (παράβαλε ἀντιθέτως τὸ ἀγγλικὸν *it is cold* καὶ τὸ γερμανικὸν *es ist kalt*). Μερικαὶ ἐκ τῶν ἀναφερθεῖσων λέξεων δὲν θὰ σᾶς εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς πλέον οἰκείαι, ἴσως μάλιστα θὰ σᾶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστοι, διότι, ὥς καλῶς γνωρίζετε, ἡ νεοελληνικὴ τείνει πάντοτε νὰ ἀπελευθερωθῇ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον ἀπὸ τοὺς ξένους ὅρους (Ἰταλικούς, σλαβικούς, ἀλβανικούς, τουρκικούς) καὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ τούτους διὰ λέξεων λαμβανομένων ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς· ἴσως δὲν εἶναι μακρὰν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν θὰ λέγετε κανονικῶς *οἶνος* ἀντὶ *κρασί*, *ἄρτος* ἀντὶ *ψωμί*, *ῥόδον* ἀντὶ *νερό*, ἂν δὲν ἔχετε ἤδη ἀρχίσει νὰ τὰ λέγετε. Τοιαύτη βαθεῖα μεταβολή, οἷα δὲν παρατηρεῖται, πιστεύω, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν, ἀντανακλᾷ ἐξ ἄλλου καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς γλώσσης σας, ἥτις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνός μας ἐκαλεῖτο γενικῶς *ρωμαίϊκα* (ἥτοι *ρωμαϊκῇ*, *βυζαντινῇ*) καὶ σήμερον καλεῖται *ἑλληνικῇ* ἢ *νεοελληνικῇ*.

Ἐν κατακλείδι : ἡ ὁμοιότης μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς (εἰς τὴν περι- κλείω καὶ τὴν Ἰταλικὴν) εἶναι ἀσυνήθης. Ἀκόμη καὶ ἂν μερικὰ τῶν ἀνα- φερθέντων ἀνωτέρω φαινομένων ἦθελον διαγραφῇ κατόπιν τῆς κριτικῆς τῶν συναδέλφων μου (καὶ εἶναι προφανὲς τοῦτο), θὰ παραμείνουν ὁλωσδή- ποτε ἀρκετὰ, νομίζω, διὰ νὰ δεχθῶμεν ὥς πραγματικότητα τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς (καὶ πρὸ παντὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐπὶ τῆς λατινικῆς). Ἡ πραγματικότης αὕτη πρέπει νὰ τεθῇ ὥς βάσις μετεγενεστέρων μελετῶν. Νομίζω ὅτι γενικῶς ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρα- σις ἐρμηνεύει τὰς πλείστας τῶν καινοτομιῶν, τὰς ὁποίας αἱ νεολατινικαὶ γλῶσσαι ἐν τῷ συνόλῳ τῶν παρουσιάζουν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν λατινικὴν. Μεταξὺ τῶν ποικίλων ρωμανικῶν (νεολατινικῶν) γλῶσσῶν ἐκεῖνη ἥτις, φυσικῶς τῷ λόγῳ, παρουσιάζει τὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἑλληνισμῶν, τόσον

εἰς τὸ λεξιλόγιον, ὅσον καὶ εἰς τὴν φθογγολογίαν, τὴν μορφολογίαν καὶ εἰς τὴν σύνταξιν εἶναι, ὥς εἶδομεν, ἡ ἰταλικὴ (καὶ δὴ ἡ νότιος ἰταλική). Ἀπλοποιοῦντες τὰ πράγματα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι, ἐὰν ἡ γαλλικὴ ἐγενήθη κατὰ βάσιν ἀπὸ σύνθεσιν τῆς λατινικῆς καὶ τῆς φραγκικῆς καὶ ἡ ἰσπανικὴ ἀπὸ σύνθεσιν τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἀραβικῆς, ἡ ἰταλικὴ προήλθεν ἀπὸ σύνθεσιν τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς. Ὅπως εἶναι γεωγραφικῶς, πολιτιστικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀδελφαὶ ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ἰταλία, εἶναι ὡσαύτως, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἀδελφαὶ καὶ γλωσσικῶς.

GIULIANO BONFANTE